

УДК 370.1+370.17+370.182.6

ТЕТЯНА ЖАРОВЦЕВА

м. Одеса

tanya1209z@rambler.ru

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СІМЕЙНИЙ УКЛАД У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито сутність і особливості формування уявлень про сімейний уклад у дітей старшого дошкільного віку в умовах сучасного середовища, виявлені типи сімейного укладу, виділено низку структурних складових щодо уявлень дитини про сім'ю, визначені критеріальні показники та рівні сформованості уявлень про сімейний уклад у дітей старшого дошкільного віку, розкрито компоненти формування уявлень про сім'ю у дошкільників; визначені сучасні проблеми щодо належності дитини до сім'ї. Описано послідовність та педагогічні можливості залучення дошкільників до сімейного укладу та його впливу на виховання особистості.

Ключові слова: сім'я, сімейний уклад, дитина, належність до сім'ї, педагогічна культура батьків.

Розвиток особистості дитини в сім'ї відбувається під впливом сімейного укладу. Своєрідність сімейного укладу визначається, з одного боку, його власною характеристикою – структурою, матеріальним забезпеченням, типом потреб і способом їхнього задоволення, рівнем культури. З іншого боку, кожна сім'я виявляється у визначених умовах зовнішнього середовища, що досить жорстко диктує їй правила поведінки, хоча завжди залишає за сім'єю право вибору з декількох альтернативних варіантів рішення.

Дошкільний навчальний заклад має акцентувати роботу на формуванні у дітей спрямованості на світ сім'ї. Воно включає соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти виховання: прихильність до рідного дому, сім'ї, дитячого садка, свого роду, міста.

Недооцінка сімейних цінностей як найважливіших складових свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства цінностей як основи формування у дошкільнят належності до сім'ї.

Сім'я є першорядним інститутом соціалізації дитини, має безпосереднє значення для його всебічного розвитку. Від родини багато в чому залежить становлення дитини як особистості. Саме в родині дитина вперше відчуває любов і турботу, вчиться їх прояву. В родині закладається ставлення до себе, інших людей, світу, природи.

Однак далеко не всі сім'ї в повній мірі використовують весь комплекс можливостей відкриття світу сім'ї своєї дитині. Причини різні: одні батьки не хочуть, інші не можуть правильно розповідати і показувати, оскільки не володіють потрібним досвідом і т. Д. Отже, на допомогу повинна прийти дошкільний навчальний заклад, тому що освітня-виховна робота з дітьми відрізняється цілеспрямованістю, педагогічною грамотністю.

Проблема сімейних стосунків була предметом вивчення багатьох досліджень в галузі педагогіки, психології, філософії (Б. Г. Ананьєв, Т. А. Кулікова, Г. А. Карабанова, Г. Г. Філіппова, П. Ф. Каптерев і т. д.). Більшість педагогів, говорячи про уклад, указують на його різні компоненти.

На думку Л. Ніколаєвої основою сімейного укладу є моральна позиція сім'ї, що характеризується сформованою сукупністю інтелектуальних і моральних норм, відношенням батьків до життя, праці, дітей [5].

Т. Маркова, Д. Дзінтере, Л. Загік вважають за необхідне додати до ведучих компонентів сімейного укладу ще один – бажання й уміння батьків практично здійснювати мету і завдання виховання, організувати індивідуальну і спільну зі старшими членами сім'ї діяльність.

Більш близька до нашого дослідження точка зору Л. Маленкової про сімейний уклад, про те, що у сім'ї, як правило, складаються визначені відносини до ціннісних орієнтацій суспільства, що реалізуються в укладі

життя сім'ї, у побуті і веденні господарства, організації свят, у різних формах дозвілля, у спілкуванні з визначеним колом рідних, друзів і знайомих сім'ї [5].

Метою статті є обґрунтування необхідності формування у дошкільників уявлень про сімейний уклад як ефективного фактору виховання дитини в умовах дошкільного навчального закладу та сім'ї.

У нашому розумінні сімейний уклад – це інтегральне поняття, що включає в себе сталий порядок життя конкретної сім'ї, її настанови, потреби, інтереси, традиції, ціннісні орієнтації, стиль відносин, особистий приклад й рівень психолого-педагогічної культури батьків. Ці компоненти взаємозалежні і взаємообумовлені між собою. Кожний з названих компонентів своєрідно впливає на дітей. У той же час сім'я – єдине ціле, і дитина почуває на собі її постійний вплив. Правильно організоване сімейне виховання сильне сполученням цілеспрямованих впливів батьків з повсякденним усепроникаючим позитивним впливом на дітей усього сімейного укладу.

У ході дослідження умовно виявлені три типи сімейного укладу: сприятливий, педагогічно суперечливий і неблагополучний і їхній взаємозв'язок із психолого-педагогічною культурою.

Сприятливий уклад сімейного життя характеризується нормальною моральною і трудовою атмосферою, стабільністю, позитивним прикладом батьків, гуманістичними і довірчими стосунками між дорослими і дітьми, багатством сфери спілкування членів сім'ї і добрих сімейних традицій, розумними потребами, корисними захопленнями батьків і дітей, що сприяє правильному вихованню.

Інший тип сімейного укладу – педагогічно суперечливий. Він характеризується тим, що при наявності соціально-ціннісних орієнтацій сім'ї, моральна і трудова атмосфера її є суперечливою, стосунки між дорослими і дітьми складаються стихійно, викликає сварки і сімейні конфлікти, що заважає успішному вихованню дітей. Рівень психолого-педагогічної культури цих батьків здебільшого середній.

Третій тип укладу сімейного життя – неблагополучний. Йому притаманні нерегульо-

вані стосунки між членами сім'ї, збідніння соціально-комунікативних зв'язків дитини, повна чи часткова відсутність педагогічно доцільної організації життя дорослих і дітей, порушення правил поведінки в побуті, гіпертрофія матеріальних потреб і перевага їх над духовними, матеріальне накопичення, пияцтво, аморальна поведінка батьків. Рівень психолого-педагогічної культури батьків низький чи відсутній.

Направити дитину на світ сім'ї означає зосередити сприйняття, мислення, дії, бажання дітей з метою вивчення і осмислення (тобто оволодіти відомостями про світ сім'ї), присвоєння (тобто зробити цей світ особистісно значущим, своїм), «перетворення» (тобто збагатити цей світ специфічними для дитини формами, досягненнями і способами дій і поведінки, діяння) [3, 39]. Виділено наступні компоненти цієї структури: інтелектуальний; емоційно-чуттєвий; мотиваційний; поведінковий.

Аналіз досліджень дозволяє нам розглянути належність до сімейного укладу у дитини старшого дошкільного віку як ставлення себе до конкретної сім'ї з якими-небудь ознаками, володіння уявленнями, почуттями і відносинами до членів сім'ї, прагнення реалізувати їх в діяльності і вибудовування відповідного поведінки на основі уявлень, відносин і мотивів.

Можна виділити низку структурних компонентів уявлень дитини про сім'ю.

1. Когнітивний компонент. У членів сім'ї формуються певні когнітивні уявлення про сім'ю, так званий набір когнітивних схем (С. Мінухін). Під ним маються на увазі переконання членів сім'ї відносно один одного, суспільства, світосприйняття, про те, які риси, ролі переважають у родині, яка роль кожного елемента сімейної системи. До старшого дошкільного віку дитина може перерахувати ознаки сім'ї та охарактеризувати їх. З досвідом у дитини складається певний образ сім'ї, і не тільки своєї сім'ї, а сім'ї як такої, тобто образ ідеальної сім'ї як образ ідеального дорослого. Дитина в старшому дошкільному віці вже може описати, як повинна виглядати ідеальна сім'я, тобто зобразити її так званий портрет. При цьому дитина може дати порівняльну

характеристику своєї сім'ї і ідеальної, оцінити поведінку дорослих членів своєї сім'ї [6, 177].

Характер емоційних зв'язків всередині сім'ї визначає, який образ сім'ї складеться у дитини - позитивний чи негативний. Надзвичайно важливо, щоб дитина перебувала в атмосфері взаємної підтримки, співчуття, співпереживання. Т. А. Куликова пише, що численні дослідження показують, що в благополучних сім'ях діти мають позитивні уявлення про батьків і сім'ю як такої. А в неблагополучних сім'ях, навпаки, у дітей складаються негативні уявлення. Сформований в дитинстві образ сім'ї багато в чому буде визначати морально-ціннісні установки щодо своєї власної сім'ї у дитини в дорослому віці [7, 199].

2. Емоційно-мотиваційний компонент. Даний компонент включає в себе емоції, почуття, відносини, спонукання щодо членів своєї сім'ї.

При сприятливому формуванні належності до сімейного укладу дитина відчуває себе потрібним, бажаним, коханим, він довіряє іншим членам сім'ї, відчуває себе захищеним в своїй родині, проявляє інтерес, бажання та ініціативу у взаємодії з членами сім'ї. Дитина не соромиться говорити про свої почуття і з повагою ставиться до почуттів інших. У свою чергу дитина впевнений у взаємності почуттів і відносин до нього з боку інших членів сім'ї. Для дитини молодшого дошкільного віку властиво прояв езопової позиції у взаєминах. В силу вікових особливостей дітей і недостатнього соціального досвіду у них саме дорослий повинен брати на себе відповідальність за взаємини всіх членів сім'ї і за формування почуття приналежності до сім'ї у дитини. Згодом відбувається емоційна децентрація, і дитина починає відчувати більш складний глибокий комплекс емоційних станів. До старшого дошкільного віку за певних умов зароджується емпатія як здатність розуміти емоційний стан іншої людини, співчувати, співпереживати.

3. Поведінковий компонент. На поведінковому рівні дитина робить певні дії і вчинки по відношенню до сім'ї: підтримує, співчуває, намагається надати допомогу, бере участь в спільних сімейних справах і т. ін. Поведінка

дитини вибудовується на основі його уявлень, відносин, мотивації. Поведінка залежить від правил, які прийняті в тій чи іншій родині. Якщо в сім'ї прийнято відкрито висловлювати свою точку зору, емоційний стан, проявляти турботу, підтримку, то найбільш імовірно, що в родині сприятливий психологічний клімат, який забезпечує дитині налагодження соціальних зв'язків ширшого рівня: в групі однолітків в дитячому садку і з іншими дорослими. Поведінка дитини багато в чому визначається його уявленнями і відносинами, і, навпаки, діяльність дитини сама по собі може спричинити виникнення у нього певних переживань. Протягом усього дошкільного віку дитина опановує найпростішими способами дій (розумовими, практичними). В процесі діяльності дитина засвоює соціальні цінності, норми, правила, звичаї і традиції. При цілеспрямованому вихованні ці категорії набувають певний сенс і стають мотивами поведінки (А. Н. Леонтьєв).

Велику роль в становленні поведінкового компонента належності до сімейного укладу у дитини відіграє механізм наслідування. Дитина переймає способи поведінки і діяльності у дорослих, які, в свою чергу, є зразком-орієнтиром, авторитетом. Так, наприклад, якщо дорослі члени сім'ї з повагою ставляться до думки дитини, ввічливі у спілкуванні, демонструють турботу і увагу, проводять разом з ним час, то дитина підсвідомо переймає подібну модель поведінки.

Дуже важливо, щоб дитина відчувала належність до сімейного укладу на всіх трьох рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому. Залежно від того, яким чином між собою поєднуються вищеописані компоненти, можна виділити різний характер належності дітей старшого дошкільного віку до сім'ї:

1. До першої групи належать діти, які мають досить повні уявлення про сім'ю для свого віку. Вони можуть схарактеризувати обов'язки членів сім'ї, володіють достатньою інформацією про батьків та інших членів сім'ї: називають їх імена, по батькові, прізвища повністю, місце роботи, посаду, з інтересом розповідають про захоплення, домашні заняття, прагнуть надати дієву допомогу в домашніх

справах, виявляють співчуття, підтримку, турботу, володіють способами їх прояви, прагнуть включитися в діяльність батьків. У таких дітей доброзичливі відносини з братами і сестрами: вміють домовитися в ситуації спілкування або спільної діяльності, вважають себе рівноправними членами сім'ї. Діти відчують себе повноцінними, вважають себе важливими і необхідними членами сім'ї, описують ознаки, за якими відносять себе до своєї сім'ї (встановлюють подібності та відмінності між собою та іншими членами сім'ї). Можуть порівняти свою сім'ю з ідеалом, оцінити дії і вчинки (свої і близьких).

2. До другої групи належать діти, які володіють деякою інформацією про своїх близьких, можуть розповісти про деякі захоплення, домашні заняття. З одними членами сім'ї можуть перебувати в ближчих стосунках, ніж з іншими, але це не заважає встановлювати досить позитивні стосунки. Діти час від часу виявляють ініціативу в наданні допомоги і підтримки. У більшості випадків самостійно можуть домовитися з братами і сестрами, обійтися без конфліктів.

До цієї групи відносяться діти, які мають лише фрагментарні уявлення про членів своєї сім'ї через відсутність емоційної близькості: діти більше характеризуються володінням формальною інформацією: місце роботи, посаду родичів, як правило, тільки батьків (членів сім'ї, які живуть разом з дитиною). Такі сім'ї зазвичай є закритими системами. Про інтереси, захоплення, хобі своїх близьких діти не знають або ж володіють недостовірною інформацією. Вибірково ставляться до членів сім'ї. У дітей зазвичай переважають негативні характеристики деяких членів сім'ї. Діти впевнені, що з їх думкою не рахуються, можуть відчувати себе відстороненими від сім'ї. Їм складно налагодити взаємини з братами і сестрами, часто виникають конфлікти, ревності. Можуть діяти або не діяти під тиском дорослих.

Помилково припускати, що почуття належності до сімейного укладу може сформуватися у дитини тільки стихійним шляхом. Як правило, якщо не приділяти цьому процесу належної уваги, то відчуття приналежності стає «неповноцінним». Упускаючи певні де-

талі, батьки провокують у дітей почуття відстороненості, обмеженості, тривоги. Старший дошкільник вже здатний дати якусь оцінку собі і іншим людям, характером відносин всередині родини, сприймати і аналізувати ставлення до себе з боку оточуючих. Саме тому необхідно цілеспрямовано організовувати формування належності до сім'ї у дітей старшого дошкільного віку. Дорослі члени сім'ї у більшості випадків не помічають, що неправильно взаємодіють з дитиною. Педагоги повинні ненав'язливо, тактовно забезпечити застосування правильних підходів в спілкуванні дорослих з дітьми.

Під формуванням належності до сімейного укладу у дітей старшого дошкільного віку ми розуміємо цілеспрямований, організований процес взаємодії дорослих і дітей з метою придбання дошкільнятами уявлень про сім'ю, інтеріоризації почуттів і відносин до родини і вибудовування поведінки на їх основі.

Сьогодні існує чимало форм роботи з дітьми та батьками. Не завжди ці форми роботи призводять до необхідних результатів. Справа в тому, що більшість педагогів застосовують методи і форми роботи розрізнено, педагогічно недоцільно. Сьогодні не розроблена система по формуванню належності до сімейного укладу. Істотний вплив може надати спеціальна педагогічна технологія, яка забезпечить планомірність формування належності до сім'ї. Ми припускаємо, що технологічний підхід матиме позитивний вплив на формування належності до сімейного укладу у дітей старшого дошкільного віку.

У результаті аналізу окремих компонентів укладу сім'ї виявилися залежність між впливом сімейного укладу і формуванням особистості як інтегральної явища. Чим більший вплив на дітей укладу життя сім'ї, тим успішніше йде формування його особистості й у цілому процес виховання. Тут у наявності взаємозв'язок між сімейним укладом і психолого-педагогічною культурою батьків.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Гуманістична педагогіка: перипетії становлення / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. — 2001. — № 2. — С. 120—123.
2. Игровая технология формирования у старших дошкольников направленности на мир семьи : учеб.-метод. пособие / под ред. О. В. Дыбиной. — М., 2014. — 144 с.

3. Диагностика направленности ребенка на мир семьи / под ред. О. В. Дыбиной. — М., 2009. — 64 с.
4. Докукіна О. М. Емпатійність батьків як умова сімейного виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Зб. наук. праць. — К. : Волинь, 2003. — С. 349—356.
5. Формирование направленности детей старшего дошкольного возраста на мир семьи : практико-ориентир. моногр. / О. В. Дыбина [и др.] ; под ред. О. В. Дыбиной. — Тольятти, 2009. — 124 с.
6. Минухин С. Техники семейной психотерапии / С. Минухин, Ч. Фишман. — М., 1998. — 304 с.
7. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. / Т. А. Куликова. — М., 1999. — 232 с.

TETIANA ZHAROVTSOVA
Odesa

FORMING IDEAS ABOUT FAMILY LIFE IN PRESCHOOL CHILDREN

The article reveals the essence and peculiarities of forming ideas about family life in preschool children in today's environment identified types of family life, highlighted a number of structural components on the child's views about family, set of criteria and performance levels the form ideas about family life in children senior preschool series components forming notions of family in preschool; identified current problems concerning child belonging to a family. We describe the sequence and educational opportunities to attract preschoolers to family life and its impact on education of the individual.

Were influenced by the relationship between family life and spiritual formation of children as an integral personality. What is more positive impact on children of the family structure, the more successful is the formation of spirituality in the whole process of education. Here there is a relationship between family life and psychological-pedagogical culture of parents.

Key words: family, family life, a child belonging to a family, pedagogical culture of parents.

ТЕТЬЯНА ЖАРОВЦЕВА
г. Одесса

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О СЕМЕЙНОМ УКЛАДЕ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье раскрыта сущность и особенности формирования представлений о семейном укладе у детей старшего дошкольного возраста в условиях современной среды, выявлены типы семейного уклада, выделен ряд структурных составляющих представлений ребенка о семье, определены критериальные показатели и уровни сформированности представлений о семейном укладе у детей старшего дошкольного возраста, раскрыты компоненты формирования представлений о семье у детей; определены современные проблемы принадлежности ребенка к семье. Описаны последовательность и педагогические возможности привлечения дошкольников к семейному укладу и его влияния на воспитание личности. Обоснована зависимость между особенностями семейного уклада и формированием личности как интегрального явления. Чем позитивнее влияние на детей уклада жизни семьи, тем успешнее идет формирование духовности и в целом процесс воспитания. Здесь налицо взаимосвязь между семейным укладом и психолого-педагогической культурой родителей.

Ключевые слова: семья, семейный уклад, ребенок, принадлежность к семье, педагогическая культура родителей.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2016